

*Кауза І. Б.,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»*

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП АНАЛІЗУ ЕНДОФАЗНИХ ФОРМ МОВОМИСЛЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню вагомості антропоцентричного принципу в аналізі ендофазних форм мовомислення в англійському художньому прозовому тексті. Цей принцип втілюється в антропоцентричній триєдності «автор – персонаж – читач», яка є також обов'язковою ланкою в процесі вивчення й аналізу внутрішніх форм мовомислення.

Ключові слова: антропоцентризм, ендофазні форми мовомислення, мисленнєво-мовленнєва діяльність персонажа, форми ендофазного (внутрішнього) невластне-прямого мовлення.

Постановка проблеми. У сучасних розмаїтих напрямках вивчення художнього прозового тексту найбільш перспективним є виокремлення розвідок, зосереджених на методологічних основах антропоцентризму художнього прозового тексту (таких авторів, як М.М. Бахтін, В.В. Виноградов, Е.А. Гончарова, Ю.М. Караулов, В. Лі, Е.А. Попова, Р.М. Фрумкіна, Г. Хойер, І.П. Шишкіна та інші). Суть антропоцентризму полягає в тому, що будь-який художній твір пов'язаний із людиною та є фактором культури. Пізнання й відображення реальної дійсності в художньому тексті спрямовані насамперед на пізнання та зображення самої людини і її внутрішнього світу. Текст створюється людиною, суб'єктом тексту є людина, він створюється переважно для людини – усі ці чинники зумовлюють його абсолютний антропоцентризм [1, с. 48–49].

Художній текст антропоцентричний і за змістом, і за формою вираження: за будь-яким текстом стоїть його творець, деміург, мовне втілення якого в нараторології прийнято називати наратором. Це означає, що автор-письменник, зображуючи той чи інший відтинок життя, делегує свої повноваження нараторові (своєму текстовому втіленню), транслюючи в такий спосіб стилістику власних думок і почуттів [2].

Реалізація антропоцентричного принципу в дослідженні структури художнього прозового тексту також передбачає увагу до особливостей дієвості слова, проте в просторі, обмеженому рамками замкнутої системи, якою є художній прозовий текст.

В англійській художній прозі широко використовують лінгвістичну багатогранність, як-от невластне-пряме мовлення для драматизації жанру, його психологізації й ліризації, зображення зовнішнього буття людини через його поліфонічне відображення в репродукованому внутрішньому мовленні персонажів. Процеси внутрішнього мовлення в основному репродукують індивідуально-суб'єктне мовлення, де слова є концентрованими згустками смислу [3, с. 150–153]. Мисленнєво-мовленнєва діяльність персонажа художнього прозового тексту утверджує принцип суб'єктно-експресивної поліфонії тексту, відображаючи дійсність у різноманітних суб'єктних зображеннях, а не

лише з позиції автора-наратора та його сприйняття описуваних подій. Переміщення сфер свідомості веде до драматизації оповіді, її зближення з персонажним дискурсом. Цей фактор у свою чергу провокує акселерацію залученості читача до тексту, інтенсифікує процес розуміння тексту читачем, що є безпосереднім завданням кожного автора-письменника.

Метою статті є розгляд методологічного втілення антропоцентричного принципу в студіях форм ендофазного (внутрішнього) невластне-прямого мовлення в теоретичному та дієвому аспектах.

Виклад основного матеріалу. Ендофазні форми мовомислення з урахуванням структурно-семантичних особливостей лінгвального й психологічного плану водночас із принципом наявності суб'єктної партитури та засобів їх вираження формують основу для такої типологізації: внутрішні рефлексії, потік свідомості, внутрішній монолог, внутрішній діалог.

Внутрішні рефлексії можна кваліфікувати як типове, традиційне невластне-пряме мовлення, тобто невластне-пряме мовлення, яке складається з окремого слова, словосполучення, речення, декількох речень чи абзаців, які передають думку, внутрішню рефлексію персонажа в структурі дискурсної партитури наратора [4, с. 3–4]. Наприклад:

(1) *She thought in exclamation points. A boy! Marilla and Mathew Cuthbert of all people adopting a boy!* [5, с. 31].

(2) *Mrs. Rachel, before she had fairly closed the door, had taken a mental note of everything that was on the table. There were three plates laid, so that Marilla must be expecting someone to tea; but the dishes were everyday dishes and there was only crab-apple preserves and one kind of cake, so that the expected company could not be any particular company* [5, с. 89].

Основними ознаками цієї форми внутрішнього мовлення в поданих прикладах є вживання автором форм минулого часу (хоча англійська постмодерністська література активно залучає вербальні часові форми й теперішнього часу) та переважне вживання третьої особи однини в поєднанні з конкретними іменами. Використання цього лінгвістичного прийому дає змогу авторові-письменникові чітко описати особистість мовця, особливості його внутрішнього світу та його ставлення до інших героїв у тексті. Автор також інтенсифікує перцепцію читача, надаючи внутрішньому мовленню персонажа особливого стилістичного забарвлення в поєднанні з лексичними персонажними реєстрами (модальні слова, вислови, стверджувальні, заперечні, розмовні, емоційно-експресивні висловлювання (приклади 1, 2)), а також синтаксичними ознаками (питальні й заперечні речення, повтори (приклад 1)).

Обсяг внутрішніх рефлексій у фактурі постмодерністських художніх прозових текстів досить широкий: від одного питального чи окличного речення до виходу за межі цілого абзацу,

охоплюючи питальні та окличні речення й різні редуковані конструкції. Отже, відповідно до обсягу репрезентуючого мовленнєвого суб'єктного плану І.А. Бехта умовно виділив вкраплені внутрішні рефлексії (приклад 3), внутрішні рефлексії діапазоном менше одного абзацу (приклад 4), внутрішні рефлексії в межах абзацу (приклад 5), внутрішні рефлексії більше абзацу, що свідчать про їх варіативність [4, с. 4–5]. Наприклад:

(3) *“The time has come for us to part! Nothing can be done!”* [5, с. 245].

(4) *“What should she do? And how was she to punish her? Oh, some method of punishment should be found to bring Anne to proper realization of the enormity of her offense”* [5, с. 125].

(5) *“What a starved, unloved life she had had – a life of drudgery and poverty and neglect; no wonder she had been so delighted at the prospect of a real home! It's a pity she had to be sent back! What if she, Marilla, should indulge Matthew's unaccountable whim and let her stay?”* [5, с. 211].

Загалом у наведених фрагментах існує очевидна перевага вживання внутрішніх рефлексій у прозі постмодернізму на рівні абзацу, адже таким чином автор може більш розлого описати мислення персонажа про себе, його думки й переживання. Проте внутрішні рефлексії можуть передавати дискурс персонажів також у діапазоні двох і навіть більше абзаців. Якщо ж через внутрішні рефлексії репродукується мовлення впродовж декількох сторінок, є підстави говорити про потік свідомості [4, с. 5] – екстремальну форму внутрішнього монологу, яка імітує безпосередню передачу хаотичного процесу внутрішнього мовомислення людини.

Потік свідомості – це художній засіб зображення внутрішнього світу людини, що полягає в безпосередньому відтворенні «зсередины» плину її роздумів, переживань, настроїв як складного психологічного свідомо-підсвідомого процесу; своєрідний спосіб фіксації й вираження найприхованіших складників цього процесу; один із провідних прийомів літератури постмодернізму [6, с. 310–311].

Потік свідомості інколи називають розширеним внутрішнім монологом. Для нього характерні посилені увага до духовного життя особистості, спонтанність виникнення думок та образів, відсутність чіткої послідовності, поєднання свідомого й несвідомого, раціонального та чуттєвого, підвищена емоційність, зменшення ролі автора на користь «я» персонажа, безперервність процесу внутрішньої діяльності особистості, глибинний психологізм. Стилістично потік свідомості виявляється в синтаксичній непорядкованості мовлення, використанні невластивих прямої мови, оповідної манери, ліричних відступів, асоціацій тощо. Художній час у цьому потоці є часом «життя душі» літературного персонажа, що може вміщувати в собі не тільки минуле, теперішнє та майбутнє, а й бажане, уявне, омріяне тощо [7, с. 114–117].

Близьким до поняття «потік свідомості» є термін «внутрішній монолог». **Внутрішній монолог** – це різновид монологу, у якому передаються внутрішні переживання персонажа замість опису зовнішніх реальних подій, ситуацій, що викликають ці переживання [8, с. 239].

Внутрішній монолог слугує для опису процесів мислення, передачі руху думок і почуттів, показу створення та розвитку потоку внутрішнього досвіду. Наприклад:

(6) *“Well of all things that ever were or will be!” ejaculated Mrs. Rachel when she was safely out in the lane. “It does really seem as if I must be dreaming”* [5, с. 55].

(7) *“I'll just step over to Green Gables after tea and find out where he's gone and why,” the worthy woman finally concluded. “He doesn't generally go to town this time of year and he never visits; if he'd run out of turnip seed he wouldn't dress up and take the buggy to go for more; he wasn't driving fast enough to be going for a doctor. Yet something must have happened since last night to start him off. I'm clean puzzled, that's what, and I won't know a minute's peace of mind or conscience until I know what has taken Matthew Cuthbert out of Avonlea today”* [5, с. 236–237].

Отже, визначаючи сутнісну ознаку внутрішнього монологу, говоримо про взаємопроникнення (контамінацію) мисленнєво-мовленнєвих планів персонажа та наратора. Мовлення персонажа, переймаючи морфолого-синтаксичні форми мовлення наратора, звучить в унісон із ним, отримуючи додатковий заряд ліричності, суб'єктивності, експресивності. Завдяки цим ознакам читач може чітко зрозуміти потенційні наміри автора в створенні особистості персонажа. Наратор-персонаж може розповідати і про себе, і про когось, виступаючи таким чином як спостерігач та очевидець, що може втручатись у життя тих, про кого оповідає на рівні не лише оповіді, а й дії. Його оповідь надзвичайно суб'єктивна, що виявляється не лише в яскраво вираженій оцінювальній позиції, а й на мовностилістичному рівні організації тексту [9, с. 176–179].

Мислення зазвичай відбувається у формі внутрішнього мовлення в двох текстових виявах: або монологу, або діалогу. **Внутрішній діалог** – це безперервне внутрішнє спілкування людини із собою, один з основних способів міркування, роздумів, рефлексії [10, с. 220–223]. Внутрішні монологи висвітлюють те, як персонажі реагують на ті чи інші явища життя, як переосмислюють їх, з'ясовуючи для себе різноманітні життєві питання, як пізнають себе, свій внутрішній світ, як виражають своє ставлення до оточуючих та оточення, як відшуковують моральні норми, щоб керуватись ними у власній поведінці [11, с. 132–136]. Наприклад:

(8) *And what worried Matthew was that the difference impressed him as being something that should not exist. “Yes, she had a brighter face, and bigger, starrier eyes, and more delicate features than the other!” Even shy, unobservant Matthew had learned to take a note of these things, but the difference that disturbed him did not consist in any of these respects. “Then in what did it consist, and what can he, Matthew, do about that?”* [5, с. 41–42].

Очевидно, що персонаж у цьому прикладі аналізує свої почуття, з'ясовує для себе причини свого занепокоєння, частково розкриває читачеві розвиток подальших подій у тексті. І це допомагає читачеві розпізнати особливості його особистості та душевного стану.

Аналізуючи англomовну літературу модернізму й постмодернізму, І.А. Бехта виокремив ще одну форму репродукції мовомислення персонажа – думку в думці [7, с. 207–211]. **Думка в думці** – це думка одного персонажа, яка включена в думку іншого персонажа. Вона входить у систему різновидів репродуктивно переданої думки персонажів. Під час репродукції цієї ендofазної форми мовомислення сповна розкриваються процеси розумової діяльності персонажа в структурі текстової комунікації. Наприклад:

(9) *“Marilla thought that if she had said that Matthew had gone to Bright River to meet a kangaroo from Australia Mrs. Rachel could not have been more astonished. It was un-supposable that Marilla was making fun of her; but Mrs. Rachel was almost forced to suppose it”* [5, с. 68].

За допомогою прийому думки в думці автор-наратор вільно маневрує індивідуальною мовленнєвою та мисленнєвою діяльністю персонажа. Він наголошує тільки на найвагоміших аспектах, потрібних для того, щоб визначити належність думки або почуття персонажа. Автор водночас довіряє оцінку ситуації персонажу та характеризує його як особистість.

Висновки. Таким чином, основні принципи антропоцентризму відкривають нові перспективи у вивченні внутрішніх форм мовомислення крізь призму безпосереднього аналізу мисленнєвої діяльності персонажа та способів її вербалізації в тексті.

Література:

1. Хойер Г. Антропологическая лингвистика / Г. Хойер; пер. с англ. В.П. Мурат // Зарубежная лингвистика. – М.: Прогресс, 1999. – С. 44–66.
2. Lee V. About the subject of anthropocentric paradigm in modern linguistics / V. Lee [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gisap.eu/ru/node/83000>.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. История развития высших психических функций / Л.С. Выготский. – М.: Смысл, 1931. – 216 с.
4. Бехта І.А. Функціональний аспект ендофазних форм невластне-прямого мовлення в англословному художньому тексті / І.А. Бехта // Записки з романо-германської філології. – О., 2003. – Вип. 14. – С. 3–14.
5. Монтгомері Л.М. Книга для читання англійською мовою для студентів факультетів іноземних мов і філологічних факультетів / Л.М. Монтгомері, Анна з Грін Гейбл; філологічна обробка тексту В.В. Євченко. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 400 с.
6. Fludernik M. The Fictions of language and the languages of fiction: the linguistic representation of speech and consciousness / M. Fludernik. – London: Routledge, 1993. – 400 p.
7. Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англословній прозі ХХ століття / І.А. Бехта. – Львів: ПАІС, 2013. – 268 с.
8. Banfield A. Unspeakable Sentences. Narration and representation in the language of fiction / A. Banfield. – London: Routledge, 1982. – 331 p.
9. Zunshine L. Theory of Mind and Experimental Representations of Fictional Consciousness / L. Zunshine // Narrative. – 2003. – Vol. 11. – № 3. – P. 270–291.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн; сост. А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская. – СПб.: Питер, 2000. 712 с.
11. McHale B. Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Account / B. McHale // A Journal of Descriptive Poetics and Theory of Literature. – 1978. – № 3. – P. 259.
12. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
13. Ковтунова И.И. Проблема несобственно-прямой речи в трудах В.В. Виноградова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 1. – С. 65–71.
14. Кусько К.Я. Проблемы языка современной художественной прозы НПП в литературе ГДР / К.Я. Кусько. – Львов: Вища школа, 1980. – 207 с.
15. Кулибина Н.В. Художественный текст в лингводидактическом осмыслении: дисс. ... докт. пед. наук / Н.В. Кулибина. – М., 2001. – 136 с.
16. Чумаков Г.М. Синтаксис конструкций с чужой речью / Г.М. Чумаков. – К.: Вища школа, 1975. – 220 с.
17. Sokolov A.N. The Problem of Inner Speech in Psychology. Inner Speech and Thought / A.N. Sokolov; D.B. Lindsley (eds). – Boston: Springer, 1972. – 132 p.

Кауза И. Б. Антропоцентризм как базовый принцип анализа эндофазных форм языкового мышления англоязычного художественного прозаического текста

Аннотация. Статья посвящена исследованию значимости антропоцентричного принципа в анализе эндофазных форм языкового мышления в англоязычном художественном прозаическом тексте. Данный принцип воплощается в антропоцентрическом триединстве «автор – персонаж – читатель», которое также является обязательным звеном в процессе изучения и анализа внутренних форм языкового мышления.

Ключевые слова: антропоцентризм, эндофазные формы языкового мышления, мыслительно-речевая деятельность персонажа, формы эндофазной (внутренней) несобственно-прямой речи.

Kauza I. Anthropocentrism as the basic principle of endophase forms of the English artistic text analysis

Summary. The article is devoted to the study of the importance of anthropocentric principle in the analysis of endophase forms of thinking in the English-language artistic prose text. This principle is embodied in anthropocentric triune “author – character – reader”, which is also an obligatory link in the process of studying and analyzing internal forms of thinking.

Key words: anthropocentrism, endophase forms of thinking, thought-speech activity of the character, forms of endophase (internal) represented speech.